

A PALLAS NAGY LEXIKONA

AZ ÖSSZES ISMERETEK ENCIKLOPÉDIÁJA

TIZENHAT KÖTETBEN

VI. KÖTET

Elektromos hal—Fék.

A SZÖVEGBEN 195 ÁBRA ; KÜLÖN MELLÉKLETÜL 69 KÉP, EZEK KÖZT
2 SZINNYOMAT, 15 TÉRKÉP ÉS 1 VÁROSI TERVRAJZ

BUDAPESTEN

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1894

1891 febr. 13. Stuhlmannal azután újra utra kelt és Ny. irányban iparkodott az Atlanti ocean partját elérni, az Uolle és Schari forrásvidékei között. Szerencsésen el is érte az Albert-Nyanszától Ny-ra elterülő Monfula-földet. (Az É. sz. 2°13' alatt). Itt azonban hitszegő szolgái cserben hagyták, illetőleg visszatérésre kényszerítették (1891 szept. 30.). Etlen-szonjjan engedett a lázongó csapatnak és Unduszuma helységbe érve (az Ituri mentén), előre küldte Stuhlmannt Bukoba-ba, ki nagy betegen Zanzibarba vitette magát, ahonnan Európába tört vissza. E. pedig beteges és majdnem teljesen megvakulva visszamaradt. Sorsa felől egy évig semmi sem hallatszott; 1893 tavasza folyamán azonban balhírek érkeztek Európába, melyek szerint régi ellenségei, arab rab-szolgakereskedők, nevezetesen egy Said ben Abed nevű arab főnök E.-t a Viktoria Nyansza táján meglepte s egész csapatával levágatta. (Valószínűleg febr. 26.) E hirt megerősítő Ponthier is, a Kongó állam szolgálatában álló kapitány, ki a nyáron Kirundu helységet bevette és a futásnak indult arabokat üldözöbe vette. Ez alkalommal magát E. gyilkosát is elfogta, kit főbe lövett. Így hát E. halála, sajnos, alig szenved többé kétséget. E.-ban nagyerőművelő felfedező szállt sírba, az első Afrika-utazó, ki a sötét Afrikában civilizált államot alapított s szelidséggel iparkodott a szerencséseket a kulturának megnyerni. Egy lánya maradt életben, Ferida, ki 1884 nov. 18. született Ladoban, (1892 óta) rokonainál él Neiszeben, kikkel 1894 eleje óta pedig Berlinbe költözött. 1892. E. egy zanzibari nővel (Azanina) kelt egybe, kitől fia született, Musura Ben Emin. Ezt a fiút anyjával együtt az arabok életben hagyták, Ponthier kapitány pedig mindkettőt Kirundu bevételkor kiszabadította. A fiú azonban 1893 aug. 26., egy éves korában elhalt. E. nem fejtett ki nagy irodalmi tevékenységet s nem is irt önálló munkákat, de utazásainak eredményeiről szerény hangú és szófukar leveleket küldött a földrajzi folyóiratok szerkesztőinek. A legtöbb levél a Petermann-féle Geogr. Mittheilungenben jelent meg, ahol bizalmas társa, Stuhlmann jelentései is napfényre kerültek. Leveloinek egy részét Schweinfurth és Ratzel gyűjtötték össze és «E.» címen ki is adták (Lipsee 1888). Utolsó naplója a Westermann-féle Monatshefte-ben jelent meg. (Braunschweig 1892).

Irodalom. E. életrajzára nézve fontos munkák még: Buehta, Der Sudan unter egypt. Herrschaft, 1888; a Gorilon-és Hleka-pasárról szóló monográfiák; Jaucker művelé; Stanley, A legsötétebb Afrikában, 1890; Jephson, E. und die Meuteren in Aequatoria (Németre ford. Woheiser 1890); Schynse (Hittérítő), Mit Stanley u. E. durch Deutsch-Ost-Afrika 1890; Volz, E.'s Rentsatz 1891; Csanati, 10 Jahre in Aequatoria u. die Rückkehr mit E. (Németül Reinhardtstöttnertől, 1891. 2. köt.); Reichard Pál, E. 1891; Parke Nelson, My personal experiences in Equatorial Africa, Lond. 1892; Bourne H. R., The other side of the E. expedition 1892; Ruhle F., Hervorragende Afrikaforscher III. E. 1892; Tiedemann, Tana-Baringo-Nil. Mit Peters u. E. P. 2. kiad. 1892; A legújabb munkák pedig: Hassan Vita, Die Wahrheit über E. Unter Mit-arbeitung von Mlie Baruck (Franciaórá ford. Moritz B., Berlin, 2. köt. 1893); Stahlmann, Mit E. ins Herz von Afrika, Berl. 1893. V. ö. E. és leánya (Vasárnapi Újság, 1893. 42. sz.); Förster, Das Leben E.-s. (Globus 1893. 64. köt.); Uhl, E. P. u. die deutschen Besitzungen in Ost-Afrika, 1894. M. L.

Emir (arab) a. m. parancsnok, a mohammedán népek címzéselben gyakori szó. I. Omar Khalifa

volt az első, ki az *E. almu minin*: az igazság fejedelme címet vette fel. Az E. szónak arab száma *umará*, *E. al-umará* az E.-k E.-je volt az abbászid khalifák idejében. 935-től kezdve a teljhatalmu első miniszter címe. V. ö. *Umur* al-Himoria Emirorum al-Omrah, (Götting 1816); a miniszter eltek a bujida dinasztiához tartozó toledmek is (946—1055). A persák az E. szót *Mir* rövidítették, e szó persa hivatalos címekben főfőle összetételben gyakran fordul elő; a toledmek is ily alakban kölesönöztek át, p. *Mirman*, *Mir alu*, *Miri livá* stb. katonai címek. *Mirza* a. m. *Mirzade*, a Mir fiá, herceg.

Emissa manu (lat.), uri hatalom alól való felmentés készítés által.

Emisszárius (lat.), valamely egyes személynagy társulat küldöttje, kinek feladata megvédeni a saját érdekeit kéz alatt s titokban előmozdítani a történekm az akár egyes dolgok kipuhaltatásáig akár bizonyos hírek vagy nézetek terjesztéséig. Itál E.-okat legfőképp harára készülő és eszmáit előlegesen terjesztő államkormányok (p. Oroszország a Balkán-félszigeten) szoktak küldeni.

Emisszió (lat.) a. m. kibocsátás, kiadás, a fénycső kában a hőnek és fénynek kisugárzása, elterjedése, a hő és fény abszorpciójának. L. *Fényterjedés*, *Hőszugárzás* és *Kibocsátás*. — *E. elrendelés* a fény által felállított fényelmelet, mely szerint a fény a világitó testek által kilövelt finom, szubsztanciális anyag.

Emke, E. M. K. E., az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület kezdőbetűiből képzett név. A közhasználat kapta föl és később Bonyhád Gábor m. kir. kereskedelmi miniszter elrendelése az ország összes táviró- és postahivatalainak az egyesület címének oként használatát. Az E. 1884-ben alakult és alapszabályszerű célja: Magyarországon az erdélyi részében a hazafiaság fejlesztése iránti művelődés által. Előszökei: a nemzeti kultúra és humanizmus pozitív intézményei, iskolái, óvók, gyermekmenedékhelyek, népkönyvtárak, daloskörök, hazafias nyomatványok segélyek útján való hatás. Van az egyesületnek (1893 jun. 1.) 1926 alapító, 10,572 fős választmány, pártoló, összesen 16,818 rendszeresen fizető tag, kivül ezerekre menő gyámoltó, perselyes tagok, mányozó tagja. A tagok szerveződve vannak az egész országot átfogó hálózatban: 1 fő- és 32 városi, 18 vármegyei, 8 városi, 34 járási és 1000 összesen 60 főkválasztmány által. Az egyesület vezet középpontja Kolozsvár, hol az egyesület székhelye, főtítkári hivatala van az E. működésén. Innen kormányozza az egész országot az egyesület, minden mány, mely a megalakulás óta a legteljesebb vidékiek nagyszámu részvételével, minden tartja nyilvánosan üléseit a városház közgyűlési termében. Az E. vagyona gyűjtés és alapítás alapján meghaladja az 1 millió frtot. Vagyonszervezeténél, tagjai számanál, népszerűségénél és működésénél fogva az E. az ország legnagyobb és legelső egyesülete. Évi budgetje 300,000 forint. Ezenkívül vagyontól folyton növekvő tőkeamat-jövedelmet költi el alapszabályok és céljaira. Nagy gondnal kidolgozott program, meghatározott kultúrpolitikát és szociális (egymásutániság) szerint dolgozik. Nagy

getek és tropikus Amerika iszalagja. 4—5 méter magasságában sok kacsaringót bocsát, melyekkel a szomszéd fák tetejéig folkuszik, vagy ha fatámasztéka nem akadna, a földön fut széjjel. Hüvelye 1.5—2.5 m. hosszú, magva (*ny.-indiai mogyoró* v. *Sz.-Tamás szive*) tyuktojás nagyságu, fénylő, sötétbarna v. biborszín; a forró tartományokban burnótszelencét, kanalat stb. alakítanak belőle, sőt az indiai bazárok súlymértéknek is használják. A Golf áramlása némelykor E.-Európa partjaira Novaja Semljaig is elsodorja, s a *Gesztenye* öblöt erről a gyümölcsről (tengeri gesztenye v. bab) nevezték el.

Entall (ang., ejtsd: entél, lat. feudum talliatum, valamely ingatlan, melynek öröklési rendje meg van határozva. Az örökhatyót illető terjedelmes jogoknál fogva az E. gyakran hitbizományi jelleggel bír, ami az ingatlan vagyonnak tulságos megkötöttséget eredményezi.

Entari (v. *'Anteri*), a régi módu mohamedán öltözet rendszerében a hosszú felöltő alatt viselt rövidebb ruhadarab.

Entázis (gör.), magyarul ujabban *sudarosodás*-nak mondják. Az ó-görög és római, ugyszintén a renaissance-építészet oszloprendjeiben az oszlop törzsének amellett, hogy fölfelé fokozatosan vékonyodik, egy harmadrész magasságban enyhe, majdnem észrevehetetlen kidomborodása. Alkalmazására az a körülmény vihette az építészeket,

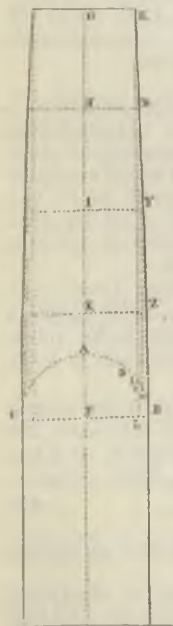
hogy alul és fölül egyenlő vastagságu magasabb oszlop optikai csalódás következtében fölül vastagabbnak látszik, de-reka pedig olyan, mintha be lenne horpadva. Az oszlopok sudarosítása legtöbbször a törzs magasságának egy harmadrészében kezdődik; szerkesztése többféle lehet. Vitruv módszere a következő: Az oszlop magassága három egyenlő részre lesz osztva és az alsó harmadrész nem lesz sudarosítva. *CB* vonal fölött egy félkörívet írunk és *E*-ből *EE* mérőleges vonalat húzzuk *CB*-re, mely a félkörívet *D* pontban metszi. Ugy a *BD* ívet, mint az *FG* magasságot tetszés szerinti — itt négy — egyenlő részre osztjuk, úgy, hogy

$$GH=HI=IK=KF \text{ és}$$

$$B1=12=23=3I1.$$

Most ha a *H*, *I* és *K* pontokból vízirányos, az 1, 2 és 3 pontokból pedig függőleges vonalakat húzunk, úgy az *X*, *Y* és *Z* metszési pontok adják

meg az *E*. vonalának egyes pontjait, melyeket egymással összekötve, megkapjuk az *E*. vonalát. Az *E*-t egy más módszer szerint is lehet megszerkeszteni, melynél a sudarosodás nem $\frac{1}{3}$ rész magasságban, hanem mindjárt az alaptörzs aljánál kezdődik; e módszernél az oszlop legnagyobb átmérője nem alul, hanem a törzs $\frac{1}{8}$ rész magasságában lesz. Az utóbbi szerkesztési módot

Entázis.

dászatban a fiziokrata iskola alapítója, Turgot Jakab Róbert, XVI. Lajosnak minisztere, Olaszországban Vico Iván (1660—1744); a büntető jog terén korszakot alkotó Filangieri Cajetán (1752—1788) és Beccaria Cézár (1755—1793), a németalföldi Binkershoeck Kornél (1673—1743), a népfeltség elvét hangsúlyozó Payne Tamás (1737—1809), Franklin Béni (1706—1790), Livingston Róbert (1746—1813) Angliában, Sieyès Ernánuel (1718—1836), Mirabeau Honoré (1741—1791), Condorcet Antal (1743—1793), az ellentétben kiemelkedő Burke Ödön (1730—1797) és Young Arthur (1741—1820) mind oly szellemóriások, kiknek tudományos érdeme az észjognak, mint önálló tudománynak elismerésétől teljesen független. Új korszak kezdődik az észjogtan történetében a közigazgatási bölcsész nevezett Kanttal (1724—1804), ki a jogot az ész kategorikus imperatívusára alapítja; Fichte (1762—1814), kiknek az Ich u. Nicht-Ich homályos bölcselétét lehet olvasni, de megérteni s megemészteni, s a praktikus jog terén érvényesíteni — alig. Herbart Fridrik János (1777—1840), Schelling József Vilmos Frigyes (1775—1854) és Hegel Frigyes Vilmos György (1770—1831) mindannyi új iskolák alapítói, akiknek s követőiknek tulzása a történeti iskola megállapítására vezetett.

Hazánkban említendők Köleséry Samu erdélyi orvos (1663—1732), Roys Ferenc (1713—1768), Szedmáky Mihály, ki mint a római jog tanára 1762. először kezdte meg az észjogtannak rendszeres előadását; a Mária Terézia által a természeti magán- és közjog tanszékére meghívott Van der Hayden belga tudós, akinek Martini Károly Antalnak Wolff szellemében irt előadásai vezérfontalúnál tiszteletet ki; a híres kanonista Lakits György Zsigmond (1736—1819) és Fló János esztergomi kanonok; újabban Brezanóczy Ádám (1751—1833), Ujfalussy János (1790—1845), Fuchs Samu, Szilágyi János, Szibenliszt Mihály, Virozsil Antal, Csacsó Imre, Szeremloi Gábor, Láner Ferenc; a nemzetközi jogban: Gerlóczy Gyula, Pauler Tivadar, Pulszky Ágost stb. u.

Eszkába. A fahajók építésénél használt lapos *fej* szeg, melynek két egymással átellenben, és parhuzamosan kiálló hegye van s így a deszkakereszteket befoglaló színvesszők leszorítására igen alkalmas. l. *Színvessző*. KENESSEY.

Eszkam. Egy előkelő hunn neve, kinok leányát Attila éppen akkor vette nőül, midőn Priskus Rhetor a kolotrómai követséggel a hunnok közt járt. Priskus szavaiból azonban nem lehet egész világosan kivenni, hogy E. az apának vagy a leánynak volt-e a neve; Szabó K. p. az utóbbinak tartotta.

Vambéry (Magy. Er. 43.) a hunn nevet a török «es» (barát, társ) és «kam» (pap) szókkal magyarázza. N. U.

Eszkatologia (származik *εσκατος* görög szótól, melynek jelentése utolsó), a végső, utolsó dolgokról (res novissima, novissima) szóló tan. Utolsó dolgoknak neveztetnek a teológiában: a halál, a részleges ítélet, a test föltámadása, az utolsó ítélet, a pokol, a mennyország. MILÁFFI dr.

Eszki (török) a. m. *régi* (ellentét: jeni a. m. *új*) geográfiai nevekből gyakori jelölés, p. Eszkisohr, Eszki Isztambul stb. G—H.

ban gyöngítették E.-t a gallák támadásai, akik a XVI. sz. második felében öltöttek veszedelmesebb alakot. Egy sz.-nál tovább ismétlődtek azután és D-felől lassanként Abisszínia legszebb tartományait pusztították és foglalták el. Csakis a XVIII. sz. elején volta gallák ereje megtörhető. Hozzájárult még E. erejének gyöngítéséhez a római kuria térítési kísérlete is. Már akkor, midőn a portugálok a mozlímok ellen segítséget küldöttek, érkeztek E.-ba az első térítők. Eleinte azonban a nép ellenállása miatt eredményt elérni képesek nem voltak. Susneus (1607—1632) király uralma alatt azonban a jezsuiták térítő kísérletei már nem voltak hiábavalók. Susneus alávettette magát a római kuriának és erőszakkal igyekezett népét a nyugati egyház tanaira téríteni. A nép azonban föllázadt ellene és így Susneus a vallás gyakorlatát szabaddá tette, utóda pedig a jezsuitákat újból kiűzte országából. A következő királyok (János 1667—1682, I. Juszus 1682—1706, Takla-Haima-not 1706—1708, Teofil 1708—1711, Juszus 1711—1716, III. Dávid 1716—21, Bakafa 1721—1730, II. Juszus 1730—1755) uralma kevés üdvöset hozott az országnak; egyes tartományok függetleníteni kezdtek magukat; Joasz (1755—1769) alatt pedig Mihály rász (eredetileg Tigre helytartója) a királyi hatalmat árnyékhatalomná tette. Ez jeladás volt arra, hogy a többi tartományok is függetlenítsék magukat és a vezető hatalomért küzdjenek, aminek következményei hosszas polgárháborúk voltak mindaddig, amíg 1854. Kasza törzsfjedelemnek II. Tódor név alatt sikerült a nagyobb tartományokat hatalma alá hajtani. (A továbbiakra nézve l. *Abisszínia* cikket.) V. ö. Basset, *Études sur l'histoire de l'Éthiopie*. Páris 1882.

Etióp nyelv, a sémi nyelvek déli csoportjához tartozó, a délarab, vagyis a sábai nyelvből elágazó nyelv, mely hajdan az Abisszíniaiában virágzó, axumi birodalomban uralkodott. Az E.-nek, valamint a vele élő népnek helyesebb, eredeti neve: *Geez* a. m. vándorlás, azaz a vándorlók, szabad emberek, illetőleg ezek nyelve. Az E. elnevezés onnan ered, hogy az abesszíniaiak az *Αἰθιοπία* görög elnevezést alkalmazták birodalmukra. Az E. legrégebbi irott emlékeiül egészen a legújabb időkig a *Tüzéna* axumi pogány királytól (körülbelül 500 Kr. u.) származó két feliratot ismerték. Legújabbban *Bent Tivadar* angol utazó még régebb E. nyelvemlékeket fedezett fel; nevezetesen kisebb feliratokon kívül egy 29 soros axumi királyfeliratot; ez újabb leletekkel, melyek legelőször a német filológusoknak 1893-ban Bécsben tartott gyűlésén lettek bemutatva, az E. nyelvet és írást egészen a IV. századig kísérhetjük vissza. Az E. legrégebbi emlékei közé tartozik továbbá a geez nyelvű bibliafordítás, mely a Makkabeusok könyveinek kivételével az Ó- és Új-Testamentom összes kánoni és apokrifus könyveire kiterjed és melyhez különösen az apokrifus könyvek köréből még több könyv kapcsolódik, melyek egyéb egyházakban semmiféle tekintélyt nem értek el, részben egyéb fordításban nem is maradtak fenn. A sémi nyelvek közül az E. legközelebb az arab nyelvhez áll, ennek némi jellemző sajátosságai (p. némely hangokban mutatkozó differenciálás, az ige-*t*végek gaz-

dag fejlettsége, a nyelv gazdagsága trilaterális és plurilaterális gyökerekben, a névszó többszámú alakjainak belső képzése, az acusatívus, úgy mint az igében a subjunctívus mód alaki megjelölése stb. kivülé csakis az E.-ben találatnak, a szókincs tekintetében is e két nyelv áll egymáshoz legközelebb; a sémi nyelvek némely gyökerei, illetőleg ezeken belül a szavak bizonyos jelentései, csakis az arab s E. nyelvben vannak meg. Másrészt azonban az E. nyelvbe már régi időben, de még inkább a nyelv későbbi fejlődése alkalmával, a nép érintkezései és országának geográfiai helyzete következtében számos afrikai elem hatolt be (ugynevezett khamitikus szavak és talán nyelvtani sajátosságok is), melyek egyéb sémi nyelvekben nem fordulnak elő.

Az etióp írás valószínűleg a Délarábiából Abissziniába bevándorlott népség befolyása alatt, a sábai (délrab) írásmódból fejlődött ki. Ez írás balról jobbra felül indul, de kezdetben, a mint most a fentemlített Bent-féle feliratokból kitünik, régebbi időben jobbról balfelé írták, akár minden egyéb sémi írást. Ugyszintén régi időben csakis a mássalhangzókat jelölték, a magánhangzókra nem használtak külön jeleket. Pontosan meg nem határozható időben azonban, valószínűleg egyidejűleg az írás irányának megváltoztatásával, az E. írás 26 mássalhangzó jeléhez még a magánhangzók megjelölése is járult, de nem különálló jelekkel, hanem a magánhangzó jelöléseinek a betűkbe való bekebelezése által, úgy hogy minden betűnek aszerint, amint á, ú, t, é, ő, vagy magánhangzó nélküli, o-val, ojtik, hét különféle alakja van. Körülbelül ezer év óta a goez nyelv megszünt élő nyelv lenni, és csakis az egyházban és irodalomban tartotta fenn magát. Az élő használatban részint az anhara nyelv (l. o.) lépett helyébe, részint pedig az u. n. *tigré* nyelvjárások, melyek nemcsak a régi okzímii birodalom területén (Tigré, északkeleti Abisszinián), hanem az északról vele határos országokban is el vannak terjedve és a goez nyelv ifjabb hajtásait képviselik. Az E. irodalom tulajdonképp egyházi jellegű s nagyrészt a kopt és görög egyházi irodalomból való fordításokból áll. Legrégibb emlékei a fentemlített bibliafordítás, melyből az Ó. T. egy részét *Dillman* adta ki: *Octateuchus Aethiopicus* (Lipese 1883), mely a pentateuchot, Jósuát, a Bírakat és Ruthot foglalja magában, a többi történeti könyvek 1861-ben jelentek meg. Az etióp Uj-testamentumot 1584. Rómában nyomták ki, azonkívül a Walton-féle poliglott bibliában is fel van véve. Megjelent továbbá több apokrifuspszeudepigraphikus és sok egyéb vallásos, hagiológiai, himnológiai s egyéb egyházi könyvek kiadása.

Ujabb időben az etiópok történelmi irodalmának is több emléke adatott ki; legkiválóbb ezek között a Zotenbertől kiadott: *Chronique de Jean, évêque de Nikiou* (Páris 1883). Azonkívül még *Basset René* (1883), *Dillman* (Zar'a Jacob és Amda Tsion etióp királyok történetei 1884), *Perruchon* (Historie de Mina Adomas Sagad rei de Ethiopeia, Lisszabon 1888, *Chronica de Susenyos rei de Ethiopeia* u. o. 1892) és *Perruchon* (Vie de Lalibala roi de l'Ethiope, Páris 1892) adtak ki ujabb időben az etióp történetre vonatkozó szöve-

geket. Az etióp folklore-hoz nevezetes adalékokat nyújtott *Guidi*, *Proverbi, strofa e favole abissine* (Giornale d. societá africana italiana, V. kötet 27—82-ik lapjain) és *Basset René* számos közleményben, legutóbb *Contes d' Abyssinie* (Revue des traditions populaires, VII. köt. 391—409. lapjain). A nagy európai könyvgyűjtemények számos etióp kéziratral bírnak; legga dagabb e tekintetben a British Museum. A magyar nemzeti muzeum könyvtárában is van egy vaskos etióp kéziratfólians. Az E. nyelvet nagyobb terjedelemben legelőször *Wemmers* Jakab ismertetette a Congregatio de Propag. fide nyomdájában (Róma 1638—1663) kiadott szótárában. Tudományos tekintetben utat törtek *Ludolf Hiob*-nak az E. nyelvtant s szótárt tárgyaló munkái (London 1661). Az E. tudományos tárgyalásában nagy haladást jelez *Hupfeld*, «Exercitationes aethiopicæ» (Lipese 1825) című dolgozata. Az E. tanulmányokat az ujkori filológia színvonalára emelték *Dillman* Ágost, előbb gieseni most berlini tanár nyelvtani s szótári munkái, úgy mint nagyszámu edicéi: *Grammatica der aethiopischen Sprache* (Lipese 1851); *Lexicon linguae aethiop.* (u. o. 1862—1865); *Chrestomathia aethiopia*, szótárral (u. o. 1866). Kezddőknek szolgál *Pratorius*-nak a «Porta linguarum orientium» sorozatában mint VII. kötet megjelent kézikönyve: *Grammatica aethiopia cum paradig. litteratura, chrestomathia et glossario* (latinul és németül, Berlin 1886); *Scolart*, *Storia della letteratura abissina* (Nápoly 1888). A *tigré* nyelvcsalád egyik ágának is bírjuk már tudományos nyelvtani feldolgozását *Pratorius*tól (Grammatik der Tigriņasprache, Halle 1871) és *Schreibert*től (Manuel de la langue Tigraï (Bécs 1887).

Irodalom. Nölkede, Die Genitischen Sprachen (Lipese 1887); az axumita feliratokra nézve: *Dillman*, Über die Anfänge des axumitischen Reiches (Sitzungsberichte der kün. preuss. Ak. d. W. phil. hist. Classe 1879); Zur Geschichte des axumitischen Reiches (u. o. 1880); *Dezamey*, Les inscriptions d'Axoum et d'Axoum (Revue de l'histoire des religions XXIV. 1891, 346—365 lapjain); *Bemerkungen zur Grammatik des Goez und zur alten Geschichte Abessyniens* (u. o. 1890); *Glaser*, Skizze der Geschichte und Geographie Arabiens, II. kötet (Berlin 1890) 471 és k. lapjai.

Etiquette (franc., ejtsd: étikett), a. m. felírás valaminek a felirata; kis cédula, melyet árukra, fákra, üvegekre stb. szoktak felragasztani, részint hogy áruknál a külső kiállítást szépítsék, másrészt, hogy annak minőségét, a szállítója egész szimbolikusan jelezzék vele. Utóbbi esetben az E. utánzása és hamisítása büntetendő cselekményt képez. Szolgál továbbá arra is az E., hogy az áruk beszerzési árát számokban, jelekkel írják rá, az üzleti személyzet tájékoztatására. — *E.*-nek nevezik az előkelőbb társaságokban szokásos külső illemszabályokat is, melyeket különösen az udvarfal való érintkezésben általában a nyilvános élet ünnepein alkalmaznival tartanak szem előtt. Ilyen szabályok p. azok, melyeket az udvari fogadásoknál, báloknál, ebédeknel stb. kell figyelembe venni. Bgymással való érintkezésükben az államok is kölcsönös megegyezéseiktől függő E. szerint járnak el, melyet p. a címzést, megszólítást illetőleg határoznak meg. Az udvari E.-t főképp monarchikus államokban szokták szigorúan megtartani, legszigorúabban a spanyol udvarnál. Az európai udvaroknál az E. a bizanci udvar példájára mar

le és a német gazdasági-egyesületet alapította meg. Művei: Volkmar. tört. regényes költemény (3. kiad. Heidelberg 1876); Wanderbuch eines Ingenieurs. In Briefen (2. kiadás. Heidelberg 1876—84, 6 köt.); Das Agrikulturmaschinenwesen in Aegypten (Stuttg. 1867); Der Waldteufel, vigjáték (2. kiad., Heilbronn 1878), Mönch und Landsknecht, elbeszélés (Heidelberg 1881); Die kgl. landwirtschaftliche Gesellschaft in England (Heidelberg 1883, 2. kiad. 1886).

Ezán (arab), *imára hívás*, melyet az e célra alkalmazott muezzin a mecsetek mináretjeiről az öt törvényes ima idejét közvetlenül megelőzőleg hangoztat. Az E. hallatára minden mohammedán ember az imához szükséges előkészületekhez fog. Az E.-t, mint minden kánoni szöveget, az iszlám egész területén arab nyelven ejtik; fordításban körülbelül ekkép hangzik: Alláh nagy! (négyszer); Tanuskodom, hogy nincsen istenség, csak Alláh (kétszer); Tanuskodom, hogy Mohammed Alláh követe (kétszer); Fel az imara! (kétszer); Fel az üdvözülésre (kétszer); Az imádság jobb az alvásnál (ezt csakis a hajnali ima E-ja alkalmával toldják e helyre). Alláh nagy (kétszer); Nincs istenség, csak Alláh. u—u.

Ezdori Keresztély, német tájképfestő, szül. Pösniecken (Meiningen hercegségben) 1801 február 28., megh. Münchenben 1851 dec. 18. Művészi kiképzését a müncheni akadémián nyerte. Főképen az északi természetet tudta hiven visszaalkotni, melyet 1821. Skandináviában fel is keresett s különösen sötét hangulatu képeken érvényesített. Izlandot és Angolországot is beutazta. Utóbbi helyen festette legkitünőbb képeit, minők a Vaskalapúcs Svédországban (1835. a müncheni új képtárban), Magoró sziget sziklapartja (1836. a lipsei muzeumban), Norvég vidék (a stuttgarti muzeumban).

Ezekiel (héb. Jechezkél), zsidó próféta. Buzinak fia. Papi nemzetségből származott. Midőn II. Nebukadnezár babiloni király Jójáchint, Juda királyát a nép előkelőivel együtt 597-ben Kr. o. fogságba vitte, ezek között volt E. is, akit Tól Abih nevű helységben, Mezopotámiában teleptettek le. 592. és 570. között tartotta beszédeit, amelyek a róla nevezett szentírási könyvben foglaltatnak. V. ö. *Smeul*, Der Prophet E. (1880); *Cor-nill*, Das Buch d. Proph. E. (1886). scnr.

Ezekiel (ejtsd: izkziel) *Mózes Jakab*, északamerikai szobrász, szül. Richmondban (Virginia) 1844-ben, a déli államok seregében, részt vett a háboruban, azután szobrász lett. Berlinben az akadémián és Wolf Albert műtermében, majd Olaszországban képezte ki magát, ahol főképen Michel Angelo műveit tanulmányozta. Művei, így a Valássszabadság-csoportozat (Filadelfia), Izrael, Éva, Pán és Amor, A vértanu, Washington, Liszt stb. mellszobrai, Goethe és Schiller dombornívti képmásai mély érzésre és egészséges naturalizmusra vallanak. É. t.

Ezelekh, Biborban született Konstantin szorint Árpád egyik unokája, második fiától, Jelekh-től. Néhány soral alább azonban, midőn ismét Árpád unokáiról beszél. E. helyett egy *Tas* (Tasés) nevűt említ. Ugy látszik tehát, hogy E. és Tas ugyanazon egy személy volt s a zavart az idézhette elő,

hogy Konstantin a nevetek kötféle följegyzésből vette s a későbbi másolatokban valamelyiket eltorzítva írták le. Tas neve a magyar hagyományból is ismeretes s mint helynév is előfordul az Árpádház birtokterületén; azt kell tehát hinnünk, hogy az E. név van rosszul írva. Az eredeti kéziratban Tazelekh (Таэлехъ) lehetett s ezt olvashatta valamelyik másoló Ezelekhnek (Езелахъ). A török-tatár *tas* szó a. m. kő, «lik» képzővel (taslik) gyűjtőnév s ez esetben a névhez kötött hasonlat fokozottabb mértékét jelentené. x. g.

Ezer, tiznek a harmadik hatványa, vagyis = $10 \times 10 \times 10$.

Ezer egy éj (arabul *Alif leila va leila*) a leg-híresebb és legnépszerűbb mesogyűjtemények egyikének címe. Ez arab nyelven szerkesztett gyűjtemény egyes részei különféle országokból és különféle időkben származnak, de egy keretben feldolgozva egységes egészszé alakultak. Ámbar csak részben gyökerezett mohammedán talajban, az E. elbeszélései a mohammedán népelet változatos képét nyújtják és annak legkülönfélébb vonatkozásaival ismertetnek meg bennünket. Különösen pedig a nagy khalifának, Hárún-al-Rasidnak (I. o.), székvárosa, Bagdad és a Nilus völgyének ragyogó fővárosa, Kairo, képezik az E. elbeszéléseinek színhelyét. Együttal a mohammedán nép babonás világnézetébe és képzletli világába is bepillantást nyerünk. A hősök kalandos tetteibe és cselekvéseibe lépten-nyomon természetfölötti lények avatkoznak, démonok, perik stb. Itt van egyuttal kutforrasa az európai népeknél divó számos elbeszélésnek és mesének is, e körülmény adja meg az E.-nek nagy becsét az összehasonlító mondatudományra nézve. Az E. legrégibb alkotórészeit az eredetükre nézve ind elbeszélésekre visszavezethető Hezar efszáne (ezor elbeszélések) című persa mesék képezik, melyek már a X. században arab fordításban el voltak terjedve és fokozatosan egyéb persa elbeszélésekkel bővültek. Ez arab feldolgozásban a persa mesék mohammedán színezetet öltöttek, és különösen a khalifa székvárosának, Bagdadnak, viszonyaihoz alkalmazkodtak. A mesemondók az iszlám világ különböző vidékein mindinkább újabb elbeszéléseket illesztettek a IX. század óta megalkotott keretbe, míg végre előállt az E. teljes anyaga, mely azonban mind tartalomra, mind pedig elrendezésre nézve különféleképen van hagyományozva. Midőn az E. anyagát írásba foglalták, az újabb járulékok a különféle revíziók szerint egymástól eltértek. Csak a persa irodalomból eredt alaprészekre nézve egyeznek össze. Az E. azon helyei, melyek biztos évszámot mutatnak fel, v. félreismerhetetlen történelmi viszonyokra vonatkoznak, azt mutatják, hogy az elbeszélések általán elterjedt gyűjteménye legkorább a XV. század második felében, még pedig Egyiptomban nyerte befejezeti szerkezetét. De szüntelenül a nyilvános mesemondók ajkain fordulván meg, még a XVI. század után is bővült és elváltozott; újabb recenziókban oly epizódokkal találkozunk, melyek a XV. századból általán érvényre jutott gyűjteményből hiányoznak; sőt még ez utóbbiak különféle kiadásai is sokban eltérnek egymástól. V. ö. Zotenberg, Histoire d'Alá al-din ou la lampe mer-

veilleuse, Paris, 1888. Leginkább el vannak terjedve az első kalkuttai (2 köt., 1814—18, nem teljes); egy tuniszi kézíraton alapuló Habicht-Fleischer-féle (12 köt., Boroszló 1825—43); a Macnaghton-féle kalkuttai (4 köt., 1839—42); a búlákai kiadások (2 köt., 1251 hídsra, 4 köt., 1279 hídsra). Ujabbban a beirutai jezsuiták nyomdájában is megjelent az E. (5 köt. 1888—91).

Nyugaton csak a XVIII. század óta ismerik az E.-t, midőn Galland Ant., ki a francia diplomácia szolgálatában sok ideig tartózkodott Keleten, a gyűjtemény egy arab példányát magával hozta Európába és francia nyelvre lefordította (Les mille et une nuits, 12 köt., Paris 1704). Német fordítások: a Habicht-Hagen-Scholl-féle (15 köt., Boroszló 1824 és kk., azóta újabb kiadások) és a Weil-féle (4 köt., legújabb Stuttgart 1866). Számos tárgyi felvilágosító jegyzetei miatt nagyon becses Edw. Lane legelőször 1839. megjelent angol fordítása (3 köt., legújabb kiadása London 1883); a jegyzetek külön kiadásban is megjelentek (Arabian Society in the Middle Ages, London 1883). Az E. keretében a különféle recenziókban található összes elbeszéléseket újabb időben John Payne (9 köt., London 1882—84) és Burton Rikárd (16 köt., Benares 1885—88) angol fordításai egyesítették; a Burton munkija, melyet az előző fordításokban, tekintettel az olvasók izlésére, gondosan kikerült szószorintiség jellemez, legelső teljes gyűjteménye annak, ami a X. századtól a legköszöbbi időkig az E. címén valaha feljegyzés tárgya volt. V. ö. *Arbuthnot*, Arabic Authors (London 1890) IV. fejezetét. — Irodalmunkba az E.-t legelőször Vörösmarty ültette át. Ezerogy éjszaka (18 füzet Pest, 1829—34). *U. a.*, Arab regék. 2 köt. (Pest 1866). *Hoffmann* Ferenc, A napkeleti regék legszebb gyöngyei. Fordította *Habermayer* Ignác. 2 köt. (Pest 1863). *Ezeregy éj. az ifjúság számára átdolgozva* (Buda 1872). *Ezeregy éjszaka*. Arab regék. Galland, Habicht, Vörösmarty és többek kiadásai után. 4 kötet (Bpest 1884—85).

G—H.

Ezeres, kisk. Krassó-Szörény vmegye resicai j.-ban, (1801) 1661 oláh lak.

Ezer esztendőös birodalom, l. *Chiliasmus*.

Ezerjő. Magyar szőlőfajta, mely Nógrád- és Hont vmegyékből az egész országba elterjedt, s különféle nevek alatt ismeretes, mint *szátoki, korponai, budai fehér*; Erdélyben *fehér bakatornak* is hívják. Fürtje nagy, ágas, tömött; bogyói nagyok, hosszukások, sárgászöldek, áttetszők. Korán érik s egyike a legédesebb és legbőtermőbb magyar szőlőfajtáknak.

MZY.

Ezerjőfü (möv., *szarvasfü* Clusiusnál, *Dictamnus L.*, diptam), a *Diosma*-félék gónusza, egyetlen egy faja (*D. albus L.*) s néhány fajtája Európa közép- és déli tájain, valamint Ázsiában terem. Egész egy méter magas kóró, levele szárnyalt, a körishoz hasonlít, virágfürtje szártetőző, tekintélyes mirigyesszűrű. E mirigyekből meleg időben annyi éteres olaj párolog ki, hogy ha kedvező esetben a virágzatot égő szállal érintjük, a virágzatot keresztül sobes láng lobban végig, amint ezt legelőször Linné leánya tapasztalta. Virága fehér. A pirosas virágu neve, amelynek a levélmele is kevésbé szegett. *D. fraxinella L.* Hazánk-

fala van, mely egyenlő birtoka mindkét tulajdonosnak; ilyen fal különösen Franciaországban szokásos (mur mitoyen); *e) alapfalak* (l. o.), melyek az egész épületterhét hordják; *f) szék- v. térdfal*, a homlokfalak magasztása a padlás gerendáson fölül; *g) tűz- vagy oromfal*, az épület szomszédos fala a padlás magasságában (a nyeregtető oromfala), vagy hosszabb padlásokban bizonyos távolságokban emelt választófal, hogy a tűz elharapódzásának könnyebben gátat lehessen vetni. 2. Szerkezeti módjuk szerint: *a) teti fal* (rak-fal), melyben semmi nyílásines; *b) áttörtfal*, ajtó-, ablaknyílásokkal; *c) lebegőfal*, mely alul ivekben v. oszlopokon nyugszik; *d) üreges fal*, ha a fal testében üres szigetelő közöket hagynak v. a falat lyukasított téglákból szerkesztjük; *e) burkolófal*, kevésbé jó minőségű anyagból készült falnak jobb minőségűvel (rendesen kövel) való burkolása; *f) szaraz fal*, kötőszor nélküli készült fal. 3. Anyagok szerint: *a) terméskőfal*, *b) faragott kőfal*, *c) téglafal*, *d) vegyes fal* terméskőből, mely bizonyos magasságokban 2—4 téglaréteggel színtevé lesz, *e) vályogfal*, *f) favázusfal*, *g) vert- v. Pisé-fal*. 4. Külső alakjuk szerint függőleges, rőzsutos (partfalak), hengeralakú, kupalakú, esorbázott stb. falak.

A falak vastagságát az építő anyag minősége, a rajta nyugvó teher, a traktus mőlysége és az emeletmagasság határozzák meg. Hosszu és magában álló falakat helylyel-kőzzel pillérekkel erősítünk meg; épületeken a belső közfalakat a rájuk fektetett falkötővansakkal egyetemben előggé megkötik a nagyon hosszú homlokfalat is. Terméskőfalakat nem igen készítenek 50 cm.-en alul; épületek kőfalai 0.45 — 0.50 — 0.80 m. vastagok; szabadon álló téglafalak vastagsága a fal magasságának $\frac{1}{12}$ — $\frac{1}{10}$ -ed része. Lakóházak falainak minimális vastagságát nagyobb városokban külön építészügyi szabályzatok határozzák meg. Így Budapest székes főváros legutóbbi (1893) építészügyi szabályzata a közönséges méretű lakóházak téglából készült falainak vastagságát a következőleg írja elő: Több emeletes épületnél a legfelső emelet homlokfalának vastagsága legalább is $\frac{1}{3}$ téglahossz, vagyis vakolattal együtt 0.48 m.; vasgerendás födémeknél minden alsóbb emelet sor homlokfala 8 cm.-rel, a pincesor homlokfala 16 cm.-rel vastagabb. Az anyafalak vastagsága — ha benne kémények vannak — a legfelső emeleten legalább is 2 téglahossz (0.64 m.), alul emeletenként, vagy legalább is kétemeletenként 16 cm.-rel vastagabb. Ha vasgerendás boltozott födémek helyett esapos gerenda födémeket alkalmazunk, a falak lefelé emeletenként 16 cm.-rel vastagodnak. Választófalak 0.16 — 0.32 m. vastagok, tűzfalak és székfalak, ha mögöttük faváz van, 0.16 m., különben pedig 0.32 — 0.48 m. vastagok. A vögyes falak a tisztán téglából épült falaknál legalább is fél téglányival vastagabbak. A falazat szerkezetéről és annak történelmi fejlődéséről l. *Kőkötések és Téglakötések.*

Fal (arab, lat. augurium omen) a m. a. jövőnek mindenféle véletlen jelekből történő előrelátása, és az ember elhatározásának ily előjeleken induló irányítása. A F.-nak egy kedvelt neve a *sortes librorum*, mely abból áll, hogy valamely tekinté-

lyes vagy szent könyvnek egy kibőkött v. egyéb véletlen által előkerülő helyének tartalmából merít az ember elhatározásaira utmutatást; ezt *isztikhkhará*-nak is nevezik. A fára sok vidéken vesszőket, kavicsokat stb. használnak. A pogány arabok nyílakat használtak a sors kitudására. V. ö. *Wellhausen*, Roste arabischen Heidenthums (Berlin 1887).

Fu-la, az olaszoknál dívtos kifejezés, oly kisebb dallamokkal, ariettákkal szemben, melyek e két szótagos refrainnel végződnek. Állítólag *Clementi* volt az első, ki Utmutatás a zongorajátékhöz című művében legelőször honosította meg e kisebb váltajt a zeneirodalomban. A. K.

Falaise (ejtsd: faléz), járási székhely Calvados francia départementben, 34 km.-nyire Caentól, az Antepartján vasut mellett, (1891) 8313 lak., számos szövőszékkel, felhárítókkal, pamutfonókkal, posztógyártással és mechanikai műhelylyel. Augustus havában Guibray nevű külvárosban minden évben híres ló- és ösvérvásárokat és löversenyeket tartanak. Érdekesek benne egy (XI. és XII. sz.-ból való) erősség romjai, egy XV. sz.-ból való nagy torony és más örödfülmény-maradványok; három középkori templom, az 1127. alapított apátság maradványai és az 1851. felállított lovas szobra Hódító Vilmosnak. A középkor elején alapított várost a XI. sz.-ban tetemesen megnagyobbitotta I. Rikárd, 1027. benne szül. Hódító Vilmos, ki szülővárosát tetemesen szépitette és megnagyobbitotta. 1419. az angolok elfoglalták, de 1450. ismét elvesztették.

Falak, arabból átvott persa szó, eredeti jelentése égboltozat, menny. Persiában így hívják azt a karót vagy rudat, melyhez talpvereskor a bünös lábait kötik. Ez egy 7—8 láb hosszú rud, mely két végén vagy esak a közepén a kőtel befogadására át van furva. A bünötés alkalmazása a földre hanyatt fektetett bünös lábait a rudhoz erősítve a magasba emelik és hosszú hajlékony vesszőkkel a jól kifeszített talpakra vernek. Ez a legelterjedtebb fenyíték Iránban. A hanyag iskolásgyerektől a rablőgyilkosig mindenkit ezzel büntetnek. Megesik olykor, hogy a sah paranasára kormányzó és más főhivatalnokok is megkapják a F.-ot. Ezt ott nem tartják lealázónak. Az elpáholt ember esak azt mondja: hotot ettem (esüb khurden) s egy esceptem sem szőgyonli magát. Mint nélkülözhetetlen házi eszközt előkelő egyének kézen tartják a vesszőkkel együtt.

Falakörzís (gör.) a m. kopaszság.

Falanszter (Phalanstère). Ez a neve azon közös épületnek, mely Fourier Károly (l. o.) rendszere szerint a *Phalange* tagjait összefoglalá. E közös épület akkép van építve, hogy a nagy gazdaságunk minden előnyt nyújtson, amellet azonban kerülje mindazokat a hátrányokat, melyek anyyi emberek egyittlakásából és a különféle foglalkozások egyesítéséből származnak. Hosszukás, három emeletes az, nagy udvarokkal, melynek közepén vannak elhelyezve a közös gyűlés-, étkezőtermek, tantermek, könyvtár, színház és a zajtalan műhelyek; az egyik szárnyban vannak a zajos foglalkozások, a kovácsok, ácsok, lakatosok műhelyei, egy másikban a gyermekszobák és idegen látogatók szobái, az egész házban pedig

fogyasztóknak át szokott adni, F.-nek nevezik. A jelzett műveletet pedig a következők: a fa döntése, az erdei választékokra való feldolgozása, az erdei rakodókra való közelítése (a távolabbi pontokra való szállítás kizárásával), osztályozása s az eladási mértékekre való elhelyezése, valamint mennyisége s minősége szerinti felvétele. Aszerint, amint a termelés leginkább csak tűzfára, v. pedig kiválóan értékes és különféle műfára van irányozva, amint inkább síkságon és dombos vidékeken, v. pedig a magasabb hegységben eszköz-lendő: növekszik a megoldandó feladat nagysága is; de mindenkor annak helyes megoldásától függ első sorban az erdő jövedelmezősége. sz. zs.

Fatermés néven nevezik berendezett erdőből időszakonként, illetve évenként vágható fatömeget, mely akkor, ha az erdő szabályos állapotban van, annak évi növedékével egyenlő. Az erdőbeesés, rendezés, érték- és jövedelemszámítás csejaira *fatermési táblák* szolgálnak, melyekben az egykoru szál- és sarjerdők fatömegei a fiatal kortól fogva a szokásos vágási korig 1—1, 5—5 v. 10—10 évenként ki vannak mutatva. Ezenkívül még tartalmazniuk kell a folyó- és átlagnövedéket, vmint egyéj, az erdőrendezésnél alkalmazott, szabályos erdőre vonatkozó adatokat is. Milyenek a korszáki készletsorok, szabályos fakészlet stb. Az újabb táblákban ezenkívül fel vannak még véve az átlagja (l. *Próbaifa*) mérőrei és köbtartalma, a törzsszáma és körleapósszaga, valamint a fatömeg is vastagsági választékokra van elkülönítve. Minden egyes, magában zárt egészet képező termési tábla csak egy fanemre, egy üzemünödra, és egy termőhelyre vonatkozik. Az ugyanazon fanemre és üzemünödra vonatkozó fatermési táblák termőhelyi osztályok szerint egymásután rendezett csoportokat képeznek.

Budalom. Erdészeti segéd táblák. Kiadta a földmiv. miniszterium. Budapest 1882. *Faterm.* táblák, kiadta Coburg leg. erdőrendezőisége, Löcse 1886. Akác-term. táblák, u. a. Löcse 1887. Erd. zebrnapfár, szerk. Horváth S. kiad. az Orsz. erd. egyes. Szerkesztésük módját tárgyalja és az 1893-ig megjelent legújabb fatermési táblákat felsorolja Soltz és Pekete Erdőbecsléstana, II. kiad., Selmecbánya 1893. F. l.

Fatetű madár (*Certhia familiaris* L.), l. *Falkuszók*.

Fatetvek (állat), az egyesyes szárnyuak rendjébe, az álcécés szárnyuak csoportjába tartozó rovarcsalád, melyek alig recézett szárnyakkal, vagy azok nélkül, erős rágó szájrészekkel, nagy fejfel és sortenemű csápokkal bírnak. Ide többnyire kis rovarok tartoznak, melyek erdőkben, kertekben, különböző fák leveleinél alsó felületén, vagy egyes fák a házakban élnek. Valószínűleg nem a levelekből, hanem az azokon lévő gombákból táplálkoznak és így hasznosoknak is mondhatók. Közülből 150 fajuk, ebből hazánkban eddig 15 ismeretes. 8 fajtát találtak már borostyánkőben is. v. j.

Fatezs, járási székhely Kurszk orosz kormányzóságban. Kurszktól 40 km.-nyire az Usszoja partján, (1899) 6011 lak., gabona-, kender-, zöldség- és mézkereskedéssel.

Fathom (ang., ejtendő: fáth'm), hossz mérték, különösen a víz mélységének mérésére való. Az angol F. = 1'829 m., a porosz és dán 1'883 m., a svéd (famm) = 1'781 m. Mint fonalmérték a motola kerületét jelenti, tehát igen különböző. u. m.

Fatigarh. angol katonai telep és erősség Faurukhabad (l. o.) mellett, a Gangesz balpartján (1881) 12'4'35 lak., sátor- és tüzérfelszerelések készítésével.

Fátíha (arab) a. m. a megnyitó, kezdő (t. i. fejezet); a Korán első szurájának elnevezése, a mohammedánoknál a keresztény Mintyánk helyét foglalja el. Rajta kezdődik minden imádság, ezt rebegi a mohammedán ember, ha kegyes emberek vagy jó barátok és rokonok sirjai előtt megy el; ünnepélyes eszelekedeteket és fontos ügyeket is a F. elmondásával vezet be. G—R.

Fatiko. az egykori egyiptomi, egyenlítőfajli tartomány állomása 70 km.-nyire az Albert Nyanza F-i végétől, az ó. sz. 3° 2' alatt, szép és termékeny vidéken.

Fátíma. Mohammed proféta és felesége, Khadisa legifjabb (negyedik) leányának neve, ki 15 éves korában (623.) Alihoz, a majdani kalifához ment nőül. E házasságból származtak Haszan és Huszein, kiktől a proféta szent családjának ivadéka (az u. n. szejjidek és serifek) ágaztak el. F. Medinában halt meg 632. Novéról van elnevezve a *fátimidák* (l. o.) dinasztíája. G—R.

Fátimidák. egy arab dinasztia neve, mely származását Fátímára (l. o.), Mohammed proféta leányára vezette vissza és a profétától való egyes leszármazása emélen igényelte a kalifaságot. A siíta felekezetnek Iszmá'ilijja nevű ágában gyökereznek, melynek hívei Iszmá'ilt, Ali és Fatima hetedunokáját és ennek ivadékait mondják a legitím kalifáság jogos birtokosainak. A IX. sz. vége felé e felekezet egy titkos ügyvivője, Abú Abdallah Haszan egy mekkai bucsu alkalmával nehány Mekkába zárandókot északafrikai borbort nyert meg az iszmá'ilita felekezet tanainak, 893. ő maga is megjelent Afrikában és egyes aknamunkájának sikerült valami Obeidalláhnak, kit Iszmá'il ivadékaik állított. számos híveket toborozni, kiknek segítségével a Kairuvánban (a mai Tunisz közelében) székelő Aghlabidák uralmát 909. megdöntötte és helyükbe Obeidalláht helyezte a trónra. Ez csakhamar Észak-Afrika tagasabb területeire (Tripolis, Fesz) terjeszti ki uralmát és Sziciliát is az általa alapított új hatalomnak alávetette. Dédunokája Al-Mu'izz (969—970) Egyiptomot is hatalmába ejt; hadvezére Dsauhar, ki e hódítást vezette, Kairó megalapítója, amely város vállik ezentul a F. székvárosává. Innen Palesztina és Sziria meghódítását tűzik ki célul. Már Al-Mu'izz fának, Nizárnak (975—996) sikerült Sziria nagy részét hatalmába ejtenie. Nizár halála után 11 éves fia, *Al-Hákím* következik a F. trónján, egy kegyetlen érzületű ifjú, ki miután vezire, Arghuván gyámsága alól felszabadult, önállóságát mindenféle esztelen rendelet kibocsátására használta fel. 1017. az istenség inkarnációjának hirdette magát (l. *Drúzok*) és alattvalóit isteni imádást követelt. 1021. (valószínűleg gyilkosság által) rejtélyos módon eltűnt. Hívei tagadták halálát; a kalifa-isten az idők beteljesedése után, így hitték, ismét megjelenik a földön. Utóda alatt a F. hatalma mindinkább elgyengül. Sziriában, Palesztinában és Afrikában csakhamar már csak névleg uralkodnak, 1099. a keresztések hódítják el a birodalom nagy részét. Egyiptomban is, melyben

még legtöbbször birták a fatimida kalifák uralmukat fentartani, mindinkább hatalmaskodó hadvezérek és vezírek ragadják magukhoz az uralmat. Al-Áhid-dal (1160—1171) a F. dinasztiaja megszűnik; fiának, Dávidnak nem sikerült már a Fátima ivadékaiknak trónjára ülni. Már Al-Áhid idejében is a kurd származású Szaláh-ad-din (Szaladin) gyakorolta a tényleges hatalmat, ő alapítja meg az Ejjubidák (l. o.) uralkodó családját, kik államjogi tekintetben is a F. siita tanait megtagadva, névleg az ortodox iszlámtól egyedül jogosokul elismert bagdádi kalifák fenhatósága alá helyezik magukat, forma szerint ezek nevében és a tőlük nyert felhatalmazás alapján uralkodnak. V. ö. *Wüstenfeld* Ferdinánd, *Geschichte der Fatimiden-Chalifen* (Göttinga 1881).

G—R.

Fatipur (ang. Fatchpore), 1. *disztriktus* a brit-indiai ÉNy-i tartományok Allahabad divíziójában, 4108 km.² területtel, (1881) 683.745 lak. A Dsumma és Gangesz közt fekvő, óriási kerthez hasonló vidéken bőven terem cukornád, indigó, indiai mák, buza stb. 2. Az ugyanily nevű disztriktus fővárosa 115 km.-nyire Allahabadtól, vasut mellett, 21.328 hindu és mohammedánus lak., a vidék termékeivel lözött élénk kereskedéssel.

—ZIK.

Fatipur-Szikri, város a brit-indiai ÉNy-i tartományok Agra divíziójában, a Banganga balpartján emelkedő magaslatokon, 6880 lak. E várost egykoron (1560—84) Akbar, Szelim Siszti, muzulmán szentnek kedvéért a mongol birodalom fővárosává tette és gyönyörű épületekkel ékesítette. Szelim halála után azonban székhelyévé Agrát választotta. F.-ben a város rövid dicsőségéről még tanuságot tesznek a császári palota, Szelim mauzoleuma és a Pands mahai, 5 egymás fölött álló kolonnádból alakított piramis.

—ZIK.

Fatörzs, a fa dereka és annak folytatása a esüességig. A gyakorlatban néha csak a vastagabb részt értik alatta a fő ágakig. L. *Fumérés* és *Dendrométer*.

Fa töve (növény), botanikailag határozatlan kifejezés, mert a F. nem a gyökér meg a szár határa, hanem az a rész v. hely, ahol a fa a földből kibújik, tehát a gyökér meg a faderék határvonala.

Fátira, a Kárpátoknak két jelentékony hegyláncolata Magyarország ÉNy-i részében. 1. *Kis-F* az a hegyláncolat, mely a Fehér és Fekete Árva összefolyásától kezdve először az Árva és Varinka, azután egyfelől a Vág, másfelől a Turóc és Nyitra völgyei közt ÉK-ról DNy-ra húzódik s a galgóczi hegyekkel végződik. Ezen hegység, mely a Kárpátok leghosszabb láncolatai közé tartozik, ÉK—DNy-i irányban mintegy 160 km.-nyire nyúlik, szélessége 10 és 40 km. közt változik. A hegység földrajzi tagozódásánál fogva több szakaszra oszlik, melyek geológiailag is különválnak. Legészakibb tagja a Fehér és Egyesült Árva kanyargásától befogott s Ny-felé a zazrivai mély völgyig terjedő, többnyire lapos hegyhátakból álló s 1345 m.-ig emelkedő *Arvai Magura* (l. o.). A zazrivai völgyön túl a hegység hirtelen magasabbra emelkedik s az addiginél zordabb s szaggatottabb jelleget vesz fel; ez a szakasza, mely a zazrivai völgy, a Varinka és a Vág völgyei közt terül szét, a tulajdonképeni *Kis-Fátira* vagy *Kriván-Fátira* csoportja. Főgerince a Vág folyóval párhuzamo-